

Recensies

ALGEMEEN

Baets, A. De, *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* (Amsterdam: Boom, 2008, 272 blz., €24,90, ISBN 978 90 8506 507 4).

‘The battle of Waterloo was won on the playing fields of Eton’, zou de hertog van Wellington in 1815, na zijn overwinning op Napoleon, hebben verklaard. De uitspraak is apocrief – afkomstig uit een Franse bron uit 1856 – maar intrigerend. Ze suggereert dat de Napoleontische legers niet werden verslagen door heldengedrag op het slagveld, maar door het ethos dat de Britse officieren zich in hun kostschooltijd hadden eigen gemaakt.

Onwillekeurig dringt deze anekdote zich op bij lezing van Antoon De Baets’ *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* – een originele studie naar de professionele ethiek van geschiedwetenschappers. De Baets is historicus aan de Rijksuniversiteit Groningen en coördinator van het Network of Concerned Historians. Eerder schreef hij over misbruik van de geschiedenis. Zijn nieuwe boek probeert dit misbruik (wanneer gaan historici bewust over de grens van wat toelaatbaar is?) nauwkeuriger te definiëren en, in het verlengde daarvan, een ethiek van de geschiedbeoefening op te stellen (waar ligt de grens tussen ‘gebruik’ en ‘misbruik’ van de geschiedenis?).

Het boek zet in met een lastig thema: de intenties van historici. Zonder bewuste ‘bedoeling te misleiden’ kan er volgens De Baets wel sprake zijn van nalatigheid, maar niet van misbruik. Dit heeft als voordeel dat slordige historici niet direct van misbruik beticht kunnen worden, maar als nadeel – erkent de auteur – dat collectieve manipulatie van de geschiedenis, bijvoorbeeld door een complete beroepsgroep in een totalitair geregeerd land, ook buiten de definitie valt. Alleen individuen kunnen intenties hebben. Toch geeft De Baets aan dit intentionalisme de voorkeur boven het voor de hand liggende alternatief van een consequentialistische benadering (‘resultierend in schade voor anderen’). Treffend is zijn argument dat er iets intrinsiek mis is met manipulatie van bronnen, methoden of interpretaties: hier is de integriteit van de geschiedschrijving zelf in het geding.

Een tweetal hoofdstukken gaat vervolgens specifiek in op de motieven van misbruikers, op de geheime archieven van dictatoriale regimes en op smaadzaken tegen historici. Afgezien van enkele kleine theoretische uitweidingen bieden deze hoofdstukken vooral veel interessant empirisch materiaal.

De Baets pakt zijn betoog weer op als hij, in de hoofdstukken 4 en 5, een theorie ontwerpt over de rechten en plichten ‘van de levenden jegens de doden’. Zijn argument luidt dat we op basis van zulke rechten en plichten een historische beroepsethiek kunnen formuleren. Tot de rechten van nabestaanden rekent De Baets een ‘recht op herinnering’ en een ‘recht op waarheid’. Onder de plichten van de levenden schaaft hij, onder andere, ‘de plicht om de privacy

en reputatie van de doden af te wegen tegen het algemene belang als er feiten over hen worden onthuld'. Moreel verantwoorde geschiedschrijving kan nu gespecificeerd worden als een geschiedschrijving die deze rechten en plichten respecteert. Misbruik, op haar beurt, kan worden omschreven als een bewuste schending van rechten of plichten van de levenden jegens de doden.

Tegen deze achtergrond komt het slothoofdstuk, dat pleit voor codificatie van rechten en plichten in een historische beroepscode, niet als een verrassing. Met zo'n code, opgesteld in een taal die herinnert aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM), kan misbruik immers concreet aan de kaak worden gesteld – net zoals mensenrechtenschendingen veroordeeld kunnen worden met een beroep op de UVRM. Maar dit is, volgens De Baets, niet het enige voordeel van een code. Ze kan ook dienen als oriëntatiepunt voor moreel debat onder historici en als hulpmiddel 'om de kern van de professie aan studenten te onderwijzen'.

Deze aandacht voor de morele aspecten van het historisch bedrijf is één reden waarom *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* een belangrijk boek mag heten. Een andere is dat De Baets langlopende discussies over ethiek en herinnering (denk aan het werk van Avishai Margalit) nu eens concreet vertaalt naar de geschiedbeoefening. Bovendien schrijft hij aanstekelijk: men proeft dat de auteur een gevoel van urgentie op zijn lezers wil overbrengen.

Wel vraag ik me af – hier wordt het speelterrein van Eton relevant – of de manier waarop De Baets' zijn beroepsethiek vormgeeft de meest geslaagde is. Is namelijk de taal van 'rechten' en 'plichten', die De Baets in navolging van de UVRM hanteert, zo adequaat? Waarom kiest De Baets voor een deontologische ethiek, zonder alternatieven te overwegen? Is voor de geschiedbeoefening een deugdethiek niet meer geëigend? Misschien hing op de Britse kostschool een bordje met rechten en plichten, zoals 'iedere leerling heeft recht op een half uur pauze' en 'het is verboden in bomen te klimmen'. Maar in de Slag bij Waterloo gaf iets anders de doorslag: de kameraadschap, het ethos, de karaktereigenschappen van zelfdiscipline, volharding en vechtlust, die de leerlingen tijdens hun teamsport hadden geleerd. Kent zo ook de geschiedwetenschap niet enkele cruciale waarden – betrouwbaarheid, zorgvuldigheid, onpartijdigheid – die zich beter in termen van deugden dan in termen van plichten laten verwoorden? Is het toevallig dat de klassieke methodische handboeken, waarop De Baets geregeld teruggrijpt, spreken over deugden ('der ernste tiefe Wille wahrhaft zu sein') en ondeugden ('Voreingenommenheit bei der Interpretation') en dat zelfs De Baets' eigen ethische code, onder het kopje 'plichten', typische deugduitdrukkingen als 'pogen' en 'naar beste vermogen' gebruikt?

Tussen verantwoord en onverantwoord gebruik van de geschiedenis bestaat een asymmetrie. Misschien kan, in termen van plichten, een *bottom line* getrokken worden: voorbij deze grens is er sprake van misbruik. Verantwoorde geschiedbeoefening is echter meer dan niet over de schreef gaan. Moreel bewuste historici kennen, net als de officieren van Wellington, meer dan deontologie. Aangemoedigd door hun beroepsgroep leren ze nauwkeurig te zijn, oefenen ze zich in betrouwbaarheid en streven ze naar onpartijdigheid. Ze doen niet alleen hun plicht, maar proberen, daarenboven, uit te munten in de

waarden van hun discipline. *Their battle will be won by virtues, not by rights and duties.*

Herman Paul, Universiteit Leiden (h.j.paul@hum.leidenuniv.nl)

NIEUWE GESCHIEDENIS

Bieleman, J., *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam: Boom, 2008, 671 blz., €49,50, ISBN 978 90 8506 540 1).

‘Een boek als dit wordt eigenlijk steeds te vroeg geschreven’, zo begint de Wageningse historicus Bieleman zijn *magnum opus* dat in 1992 verscheen. Een te bescheiden opmerking, gezien het geweldige boek dat hij toen publiceerde, maar zestien jaar later zag hij zich toch genoodzaakt het werk met zo’n 250 pagina’s uit te breiden. Dit laat zien hoe snel de kennis binnen de agrarisch-historische wetenschap is toegenomen, een ontwikkeling waaraan Bieleman zelf een belangrijke bijdrage heeft geleverd. Die kennis is overigens niet alleen de laatste zestien jaar sterk gegroeid. Afgezien van de eerdere overzichtswerken die zijn verschenen, was het Henk Roessingh, ook uit Wageningen, die in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* van rond 1980 de basis legde voor de twee boeken van Bieleman, die dat ook ruiterlijk toegeeft en zelfs het laatste boek aan Roessingh heeft opgedragen.

Toch is het boek uit 2008 minder vernieuwd dan aanvankelijk lijkt, want de uitbreiding betreft vooral het vierde deel, dat over de periode na 1950 gaat. Dit deel, dat in 1992 nog niet geschreven had kunnen worden, is helemaal nieuw. De overige delen zijn grotendeels hetzelfde wat betreft inhoud en structuur als die in het boek uit 1992, en ook de inleiding, waarin Bieleman zijn uitgangspunten uiteenzet, is nauwelijks anders. Dat maakt het nieuwe boek niet minder belangrijk. De uitbreiding is essentieel en maakt het overzichtswerk completer. Wellicht dat in de toekomst een deel over de middeleeuwen kan worden toegevoegd, want ook de kennis over dit tijdvak groeit.

Het boek geeft *the-state-of-the-art* van het vakgebied, zoals Bieleman al in 1992 schrijft, maar hij hanteert daarbij – het door hem gebezigde begrip ‘geschiedenis van de landbouw’ verraad dat eigenlijk al – een geheel eigen benadering. Zijn boek heeft zogezegd een agronomische invalshoek. Dat betekent dat Bieleman zich heeft beperkt tot onderwerpen als (de geschiedenis van) de grondbewerking, de bemesting, de gewassen, de fysieke opbrengsten, de veestapel en de mechanisatie ofwel de geschiedenis van de *cows and plows*. Het boek gaat dus niet over de ontwikkeling van de materiële cultuur op het platteland, over het huwelijkspatroon aldaar, over de veranderende pachtrelaties, over de verhouding stad-platteland en over de opkomst van de coöperatieve kredietverlening, onderwerpen waarover ook al veel bekend is.

Het boek, zo is al naar voren gekomen, valt in vier delen uiteen. In elk deel staat een bepaald tijdvak centraal. Tussen 1500 en 2000 dienen de jaartallen,

1650, 1850 en 1950 als scheidslijnen voor de afgebakende perioden. Het boek eindigt met een epiloog. De tijdsindeling is losjes gebaseerd op de omslagen in de zogeheten seculaire trend, de lijn die de veranderende spanning tussen voedselproductie en bevolkingsontwikkeling laat zien. Voor de negentiende eeuw en daarna is deze trend minder geschikt als tijdsindeling, omdat de genoemde spanning toen min of meer verdween en voor het eerst in de geschiedenis de landbouwproductie de groei van de bevolking gemakkelijk kon bijhouden. Bovendien werden door de opkomst van de industrie niet-agrarische conjunctuurbewegingen dominant. Bieleman gebruikt daarom vanaf de negentiende eeuw andere criteria voor zijn periodisering, zoals de modernisering van de landbouw na 1850 en de industrialisering van de bedrijfstak vanaf 1950.

Naast dit tijds kader hanteert Bieleman een geografisch raamwerk om zijn enorme kennis van de landbouwgeschiedenis te ordenen. Hij gebruikt daarvoor de indeling van het cultuurareaal die in 1910 is gemaakt door de Directie van den Landbouw, waarbij zes (groepen van) landbouwgebieden zijn onderscheiden. Dat is een zeer bruikbaar kader, aangezien de voor de landbouw bepalende bodemkundige omstandigheden per landbouwgebied sterk verschillen. In het vierde deel echter beschrijft hij de ontwikkelingen per sector. De landbouw was dusdanig veranderd, aldus Bieleman, dat een beschrijving per landbouwgebied voor de periode 1950-2000 geen zin had. Zo was de bodemsoort, onder meer dankzij het grote kunstmestgebruik, na 1950 nauwelijks nog relevant voor de verschillen tussen de regio's. Omdat ook de ontwikkelingen op de markt van grote invloed waren op de bedrijfsvoering, introduceert Bieleman het zogenaamde Von Thünen model in zijn inleiding. Volgens dit model wordt de agrarische bedrijfsvoering per regio bepaald door de afstand tot de markt (in tijd). Die afstand kan echter veranderen door de aanleg van infrastructurele werken, zodat ook die bedrijfsvoering verandert.

Dankzij deze opzet komt de boodschap van Bieleman over. Namelijk dat de Nederlandse landbouw in alle perioden en alle regio's, en dus niet alleen in het westen, zeer dynamisch was en dat deze bedrijfstak een essentiële rol speelde in de groei van de welvaart tijdens de Gouden Eeuw en dat de landbouw de laatste vijf decennia in het voorlaatste millennium een verbluffende ontwikkeling doormaakte.

Over de structuur van zijn boek valt echter wel wat op te merken. Jammer is dat Bieleman in deel vier de geografische indeling loslaat en de ontwikkelingen per sector beschrijft. Deze wijziging is helemaal niet nodig. Hier wreekt zich zijn agronomische invalshoek. De geografische verschillen bleven namelijk ook na 1950 bestaan, hetgeen Bieleman overigens zelf ook ziet. Bijvoorbeeld in West-Brabant waar de kleiboeren anno 2008 nog steeds gericht zijn op de akkerbouw en de zandboeren in dat gebied op de melkveehouderij, een verdeling die al eeuwen bestaat. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw speelden bodemkundige omstandigheden inderdaad geen rol meer, maar wel sociaal-culturele factoren. De boeren op de zeeklei hielden vast aan de akkerbouw omdat zij en hun voorouders dat zo gewend waren.

Ook is commentaar mogelijk op zijn gebruik van het Von Thünen model, waarop overigens al eerder kritiek is geuit. Ik zal die kritiek niet herhalen.